

ДИСКУСІЇ

Круглий стіл «Соціальний досвід пандемії COVID-19 в Україні: соціологічний вимір»¹

ВІКТОР СТЕПАНЕНКО (модератор),

доктор соціологічних наук, Ph.D. Манчестерського університету (Велика Британія), головний науковий співробітник відділу історії та теорії соціології, головний редактор журналу "Соціологія: ТММ", Інститут соціології НАН України (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)

VIKTOR STEPANENKO (moderator),

Doctor of Sciences in Sociology, Ph.D. at Manchester University (UK), Chief Research Fellow at the Department of History and Theory of Sociology, Editor-in-Chief of the "Sociology: TMM" Journal, Institute of Sociology, NAS of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

sociologia-glavred@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-3623-0057>

ЮЛІЯ СОРОКА (модератор),

докторка соціологічних наук, професорка кафедри соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (61022, Харків, пл. Свободи, 4)

YULIYA SOROKA (moderator),

Doctor of Science in Sociology, Professor at the Department of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University (61022, Kharkiv, Svobody Sq., 4)

yuliya.soroka@karazin.ua

<https://orcid.org/0000-0002-4158-1636>

Круглий стіл мав на меті обговорення соціальних наслідків пандемії COVID-19 у їхніх соціально-структурних, суспільно-політичних, соціально-психологічних

---

1 Круглий стіл відбувся онлайн 20 листопада 2020 року. Доповіді учасників з Інституту соціології НАН України презентували їхні напрацювання в рамках реалізації проєкту 2020.01/0212 "Соціальні наслідки пандемії COVID-19 в контексті суспільної трансформації в Україні: соціологічний підхід" Національного фонду досліджень України для виконання наукових досліджень і розробок у 2020 році.

Цитування: Круглий стіл "Соціальний досвід пандемії COVID-19 в Україні: соціологічний вимір" (2021). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 160–171.

та соціокультурних проявах в Україні. Учасники обговорення у своїх доповідях висвітлювали різні аспекти проблем, ризиків і нових перспектив соціального досвіду пандемії як обставин надзвичайної ситуації та суспільного стресу для розвитку країни.

Окреслюючи концепцію круглого столу, його організатори та модератори головний науковий співробітник Інституту соціології НАН України, головний редактор журналу «Соціологія: ТММ» **Віктор Степаненко** і професорка кафедри соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна **Юлія Сорока**, зазначали, що розвиток пандемії COVID-19 має своїми наслідками зміну багатьох сфер соціальної реальності, трансформацію соціальних комунікацій, актуалізацію біополітики під час запровадження карантинних заходів та формування нових правил, пов'язаних із соціально-біологічною безпекою в сучасних суспільствах ризику. Ці глобальні тенденції пандемії мають свої соціальні особливості в Україні. Вони зумовлені незавершеністю суспільно-політичної трансформації країни, соціальною нерівністю та перебігом цих процесів за обставин військового конфлікту. Такий суспільний фон пандемії в Україні є чинником її соціальних ризиків, які можуть генеруватись у різних формах соціально-політичних конфліктів та протестній активності, виявляються у наростанні соціальної дезінтеграції та аномії, у поглибленні соціальної нерівності та посиленні авторитарних суспільних настроїв. Водночас соціальні наслідки пандемії COVID-19 — це також і можливості щодо розвитку та адаптації нового соціального досвіду, зокрема у сферах комунікацій, медіа, освіти, культури.

Глобальні тенденції соціальних наслідків пандемії також позначилися на змінах конфігурацій таких нормативних регуляцій людської життєдіяльності, як свобода, відповідальність, безпека, цивільність, рівність, довіра та солідарність. Карантинні обмеження, соціальне дистанціювання, ізоляція та інші дисциплінарні формати біополітики під час пандемії актуалізували в багатьох країнах, і в Україні зокрема, проблеми балансу між правами та свободами людини (наприклад, свободою пересування), з одного боку, та безпекою — з іншого.

У період пандемії відбулася трансформація звичних способів соціальної комунікації, змінилося сприйняття ризиків інформаційної безпеки у зв'язку з розширенням комунікаційних контактів з традиційними медіа та інтернетом, сталися зміни в культурній партиципації громадян через масовий досвід освоєння мережових культурних і комунікаційних практик та нових форм віртуальної участі у спільнотах. Якими будуть ці зміни — тимчасовими, компенсаторними чи такими, що проєціюються на майбутнє, великою мірою залежить від подальшого розвитку пандемії.

Вимоги фізичного дистанціювання в період пандемії позначилися на практиках мобілізації та згуртованості, міжгрупової взаємодії та взаємодопомоги; певна частка такої діяльності виявилася призупиненою чи нереалізованою, інша трансформувалася в онлайн. Які наслідки пандемія матиме для громадянського сектору суспільства, чи стане вона викликом, який розвиває? Ці та інші питання, зокрема питання щодо освіти в умовах карантину, потребують розгляду в соціологічній перспективі.

Таким чином, як зазначають модератори обговорення, новий соціальний досвід та інші соціальні наслідки пандемії потребують обговорень, аналізу та досліджень, зокрема соціологічних. Цей круглий стіл вбачався як один із багатьох, але важливих кроків у такому напрямі.

Подаємо огляд проблематики та основних тез, представлених учасниками круглого столу.

✿ **Віктор Степаненко** (Інститут соціології НАН України) у своєму виступі “COVID-19: особливості соціальних аспектів в Україні” розглянув певні питання соціальної проблематики, пов’язаної з наслідками пандемії COVID-19 в Україні, під кутом зору соціологічних підходів. Він наголосив, що соціологічні дослідження суспільних реакцій, масової поведінки та громадської думки у період пандемії, як і в інші періоди кризових явищ у суспільстві, є не менш важливими, аніж медичні епідеміологічні звіти. Власне соціологія пандемії є обов’язковою частиною ґрунтовних епідеміологічних досліджень, зокрема і для формування раціональної та ефективної політики протидії пандемії. Важливість таких досліджень, зокрема щодо прогнозування поведінкових моделей населення, його реакцій на карантинні обмеження, соціальних аспектів перебігу та наслідків пандемії, полягає в тому факті, що вірус є, звісно, біологічним агентом, але пандемія поширюється через соціальні інтеракції. На підставі аналізу результатів соціологічних досліджень Інституту соціології НАН України було окреслено особливості коронавірусної кризи в країні. Ці особливості зумовлюються тим, що в Україні універсальні соціальні виклики пандемії поєднуються з багатофакторною суспільною трансформацією. Відтак соціальні наслідки пандемії COVID-19 в Україні можуть виявлятися у двоякий спосіб: як негативний каталізатор, що підсилює проблемність незавершеної суспільної трансформації, або як своєрідний “зрівнювач”, тобто чинник, за якого пріоритетного значення набуватимуть цінності безпеки, суспільного виживання, толерантності та солідарності.

✿ **Олександр Стегній** (Інститут соціології НАН України) у своєму виступі “Громадські свободи та економіка в умовах пандемії COVID-19” підкреслив, що соціальні наслідки пандемії COVID-19 у 2021 році можуть стати не менш складним випробуванням для глобального суспільства і держав, ніж медичні наслідки коронавірусу. Зокрема, йдеться про зниження рівня ВВП внаслідок епідемії, а це означає скорочення соціальних програм. Відповідно, проблема бідності на глобальному і на національних рівнях стане гострішою, ніж перед початком пандемії. На тлі пандемії та загострення бідності можна очікувати зростання вуличного насилля і злочинності, які матимуть аж ніяк не короткостроковий характер, набуваючи довгострокової й самовідтворювальної динаміки. Проблеми бідності та безробіття можуть призвести також до відчутних міграційних зрушень у структурі суспільства. Йдеться про певні обмеження свободи пересування в пошуках роботи, вимушені зміни напрямку міграційних потоків і повернення недавніх мігрантів з мегаполісів на свою малу батьківщину (малі

міста, селища та села). Така перспектива рурбанізації може спричинити додатковий стимул до розвитку сільського господарства в Україні, проте зворотний бік цих процесів полягає в тому, що значні верстви населення опиняться без засобів соціального захисту та охорони здоров'я, доступу до мінімальних соціальних благ, які мали у мегаполісах.

✿ **Олена Князева** (Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України) та Сергій Дембіцький (Інститут соціології НАН України) в доповіді “Роль інституційної довіри в розпал пандемічної кризи: наслідки COVID-19 в Україні” артикулювали вплив пандемії COVID-19 на таку важливу соціально-психологічну та політичну конструкцію, як довіра. Колеги презентували результати соціологічних досліджень під кутом зору впливу наслідків пандемії у різних площинах — державного втручання, повсякденного життя та звичок — на довіру до державних установ. Адже пандемія створює двосторонню потребу в довірі як до органів державної влади (вони повинні підтримувати довіру громадян, аби бути ефективними), так і до громадян, оскільки вони повинні відчувати, що влада може їх захистити, але суспільна безпека залежить також і від їхнього відповідального ставлення один до одного. Дослідники зазначили, що громадяни в період пандемії оцінювали діяльність центральних органів влади і в контексті діяльності місцевої влади. Тут спостерігається ефект асиметричної взаємодії, коли зниження довіри до центральних органів влади збільшувало довіру до місцевих органів влади. Проте водночас відсутність ефективності з боку уряду під час епідемії посилює негативну динаміку політичної довіри. Довіра важлива для обмеження поширення інфекції, адже має реверсивну властивість, коли неефективна політика в галузі охорони здоров'я призводить до ще більшої недовіри, що дедалі більше підриває ефективність політики охорони здоров'я — формується так звана петля недовіри. Зниження довіри до державних інституцій зумовлює збільшення числа альтернативних джерел інформації, що здебільше сприяє до поширення дезінформації. Зрештою, для того щоб рекомендації та постанови працювали, уряд має довіряти своїм співгромадянам, а ті — урядовим установам, які видають рекомендації. Якщо громадяни не вірять, що більшість їхніх співгромадян, як і представники влади, будуть виконувати суворі правила і ці правила будуть ефективні, вони навряд чи будуть їх дотримуватися.

✿ Тему довіри продовжив **Володимир Резнік** (Інститут соціології НАН України) у своїй доповіді “Довіра до владних інституцій та оцінка державної політики у протистоянні пандемії”. Він, зокрема, наголосив, що довіра до державної влади детермінує її можливості у протидії пандемії COVID-19. Водночас ефективність політики держави у протидії цій пандемії впливає на довіру до інституцій влади. На підставі аналізу результатів моніторингових опитувань Інституту соціології доповідач робить висновок, що у 2019–2020 роках найбільше знизився рівень довіри до президента, уряду та парламенту. Оцінки дій державної влади у протидії пандемії COVID-19 та довіра до інституцій влади є стати-

стично значими, але слабо пов’язаними: з підвищенням оцінок зростає рівень довіри респондентів до інституцій влади. Ці взаємозв’язки не є визначальними, бо водночас діють також інші чинники, що теж зумовлюють (і більшою мірою) як довіру до чинної влади, так і її дієвість. Утім, пандемія COVID-19 наразі не є подоланою, і в разі її прогресування взаємовпливи дієвості чинної влади та довіри до владних інституцій можуть суттєво посилитися.

☛ **Сергій Макеєв** (Інститут соціології НАН України) у своєму виступі “Флуктуація соціальної нерівності в умовах COVID-19” звернув увагу на незавершеність і все ще фрагментарність наших досліджень щодо соціальних наслідків пандемії. Водночас певні дороговкази щодо перспективи таких досліджень можна знайти в оприлюдненій 2017 року книги Вальтера Шайделя “Великий вирівнювач”¹, в якій він виклав результати свого дослідження впливу на динаміку нерівності воєн, революцій, криз у рамках певних держав, а також пандемій. Ця праця містить деякі корисні інтуїції, здатні вказати перспективні, небезнадійні за позитивними висновками напрями емпірично орієнтованої соціологічної роботи. При цьому багато що у цих дослідженнях визначатиметься власне локальними умовами та обставинами. В Україні аж до кінця 2020 року два типи насильства — війна і пандемія — чинили свій вплив у контексті малопотужної економіки з мінімальним зростанням упродовж останніх двох десятиліть і з низьким обсягом виробництва валового внутрішнього продукту на душу населення. Цим значною мірою й зумовлена слабкість держави, у якої вкрай обмежені матеріально-фінансові ресурси, необхідні для демпфірування неминучих збитків від насильства. Ситуація з добробутом громадян була б зовсім гнітючою, якби не велика за розмірами “тіньова економіка” і зарубіжні ринки праці, що нині закриваються для нових трудових мігрантів, а втім, завдяки отримуваним там доходам громадянам вдається зберігати соціальну гідність і самоповагу. На думку доповідача, у соціологічних дослідженнях пандемії має сенс відтворити вже напрацьований соціологами відділу соціальних структур Інституту соціології НАН України інструментарій щодо досліджень соціальної нерівності. Це дасть змогу, по-перше, виявити вплив власне пандемії на сприйняття нерівності, а також варіабельність у розподілі тягарів від спільної дії всіх національно-специфічних чинників насильства на звичні моделі поведінки та способи задоволення потреб громадян в новому становищі, для якого немає апробованих зразків поведінки. По-друге, на підставі визначення ступеня виключення із звичних практик праці, дозвілля, рекреації, збільшення невизначеності перспектив доступу до освітніх і медичних послуг сконструювати з відповідних показників стратифікаційну модель населення України, що зумовлена рестрикціями та насильством часів COVID-19, тобто варто проїнятися такою собі “ситуативною стратиграфією”.

---

1 Scheidel, W. (0217). *The Great Leveler. Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-First Century*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.

📍 **Ірина Нечитайло** (кафедра соціології та психології Харківського національного університету внутрішніх справ, Харків) продовжила тематику соціальної нерівності у своєму виступі “Посилення освітньої нерівності в умовах пандемії (на прикладі шкільної освіти)”. Вона розглянула прояви такого роду нерівності як одного з наслідків поширення COVID-19 і проілюструвала цю ситуацію на прикладі трьох країн: США, Південної Африки та України. Зазначено, що наявна в Україні освітня нерівність визначається не тільки економічними, а й соціокультурними чинниками. Доповідачка підкреслила, що перехід освіти в онлайн-режим посилює прояви освітньої нерівності. Звідси зроблено висновки про необхідність розроблення державної програми зі скорочення освітньої нерівності, зокрема зумовленої особливостями онлайн-навчання, адже проблема освітньої нерівності залишиться і після пандемії. Водночас зазначено, що екстремальна ситуація COVID-19 створює можливості для пришвидшення ухвалення і подальшого запровадження такої програми.

📍 **Олена Злобіна** (Інститут соціології НАН України) у своєму виступі “Соціально-психологічні ресурси як чинник впливу на поширення конструктивних практик поведінки в умовах пандемії” проаналізувала цілу низку психологічних та соціологічних досліджень, присвячених виявленню впливу карантину на психологічний стан населення. Вона зазначила, що для адекватної оцінки психологічної реакції населення потрібно насамперед з’ясувати ключові відмінності пандемії COVID-19 від локальних епідемій. Можна виокремити дві важливі особливості пандемії, які досить суттєво впливають на психологічну реакцію населення. Насамперед це стосується типовості зараження і захворюваності. Від початку пандемії її сприйняття населенням відбувалося крізь призму інформації про різну небезпеку для представників різних соціально-демографічних груп. Отже, небезпека захворіти не була пов’язана для більшості з реальною загрозою власне для їхнього життя. Другим важливим моментом є те, що чимало розповсюджувачів вірусу хворіють у легкій формі чи навіть безсимптомно. Тому будь-які часткові обмеження комунікацій наражаються на психологічний спротив значної частини населення. Дослідниця також зауважила, що підсилення тривожності у поєднанні з незадоволеністю діями влади не сприяє усвідомленому прийняттю необхідності карантинних обмежень. Відповідно соціально-психологічні ресурси слабо сприяють підтримці конструктивних практик поведінки за умов пандемії. Серед невикористаних ресурсів можна назвати актуалізацію ролі населення в контексті необхідності захисту груп ризику. На сьогодні тема економічних збитків малого і середнього бізнесу превалює в обговоренні карантинних заходів, цю групу розглядають як таку, що потребує першочергового захисту, тож втрату доходів і втрату життя сприймають практично як однопорядкові альтернативи. Натомість альтруїстична модель поведінки, що наголошує на необхідності обмеження соціальних контактів з метою збереження життя представників груп ризику, все ще слабо представлена у публічному дискурсі й не впливає на формування готовності населення дотримуватися конструктивних практик боротьби з поширенням епіdemії.

☛ **Гульбаршин Ченурко** (Інститут соціології НАН України) звернула увагу на соціальні ризики пандемії COVID-19, зокрема прояви їх у трьох проблемних контекстах — у сферах охорони здоров’я, освіти та підтримки найбільш уразливих груп населення. Проаналізовано також вплив пандемії на взаємодію влади та суспільства. Доповідачка розглядає соціальний ризик як небезпеку, яка виникає і виявляє себе в межах соціальної сфери суспільства, що має негативні соціальні наслідки та позначається на життєдіяльності індивідів, соціальних груп і суспільства загалом. Соціальна сфера в умовах пандемії коронавірусу зазнає підвищених навантажень. Це спричиняється до уявлення нових і загострення вже наявних у цій сфері проблем. Вже зараз на тлі безпосередньої загрози поширення вірусу, що зумовлює небажані соціальні наслідки, можна прогнозувати зростання суспільного невдоволення і протестних настроїв. Відтак за цих умов потрібна активна робота влади та суспільства щодо забезпечення конструктивного суспільного діалогу і відновлення довіри.

☛ **Олена Симончук** (Інститут соціології НАН України) у своєму виступі проаналізувала особливості суб’єктивних показників здоров’я та доступу до медичних послуг у доковідні та ковідні часи. На думку дослідниці, система суб’єктивних показників щодо здоров’я та медичних послуг має охоплювати такі три групи. Першу становлять самооцінки людей щодо стану здоров’я загалом, наявності хронічних захворювань і шкідливих звичок, перебування на медичному обліку тощо. Друга група — це оцінки щодо системи охорони здоров’я, зокрема доступності та якості медичної допомоги, задоволеності роботою сімейного лікаря та медичних закладів. Третя група — це специфічні для ситуації з COVID-19 оцінки, зокрема свідчення щодо власного та сімейного досвіду захворювання та лікування, випадків стигматизації інфікованих та агресії стосовно них, а також ставлення до карантинних заходів і профілактичних засобів (зокрема, до щеплення), до дій українського уряду та різних інституцій системи охорони здоров’я. Доповідачка розгорнула низку дослідницьких пропозицій щодо перспектив емпіричних досліджень, які б включали ці показники, а також емпіричні соціально-структурні індикатори.

☛ **Максим Паращевін** (Інститут соціології НАН України) у своєму виступі “Проблематизація взаємодії секулярної держави та релігійних об’єктів в умовах загрози поширення COVID-19” зазначив, що взаємодія між сучасними секулярними державами та релігійними спільнотами помітно лібералізується, стає більш партнерською. Водночас такий стан збільшує ймовірність конфліктів між цими суб’єктами. Особливої актуальності така загроза набула в умовах пандемії COVID-19, яка змушує державу вдаватися до запровадження обмежень на зібрання людей. Такі обмеження відчутно зачіпають інтереси релігійних організацій і викликають їхню зворотню негативну реакцію. Це створює підґрунтя для конфліктів або принаймні проблематизує відносини держави та релігійних організацій. І тут значущості набувають особливості релігійності мешканців України. Адже ця релігійність має головним чином не етичний, а ритуально-ма-

гічний характер. Натомість держава у своїх регуляціях карантинних обмежень “зазіхає” якраз на здійснення ритуалів, що власне може викликати широкий спротив громадян, які й без того мало довіряють державним зусиллям у справі боротьби з епідемією.

✪ **Олександр Резнік** (Інститут соціології НАН України) у своєму виступі “Протестний потенціал та прояви соціальної самоорганізації під час пандемії” констатував, що за результатами аналізу соціологічних досліджень, зокрема моніторингу Інституту соціології НАН України, пандемія коронавірусу не спричинила суттєвого зростання протестного потенціалу серед населення України загалом. Водночас, якщо подивитись, як розподілились відповіді щодо ймовірності масових протестів у місці проживання респондентів серед тих, хто по-різному оцінював зусилля української влади стосовно боротьби з поширенням пандемії коронавірусу, то помітно, що чим критичнішою є оцінка зусиль української влади, тим більшою є частка тих, хто прогнозує ймовірність протестів. Аналогічним чином чим негативнішою є оцінка зусиль української влади, тим більша частка опитаних готові особисто брати участь у протестах, якщо ті відбуватимуться у місці їхнього проживання. Доповідач також зауважив, що зосередження протестних настроїв серед заможних мешканців великих міст, які негативно ставляться до зусиль влади стосовно боротьби з коронавірусом, робить імовірним перехід соціальної напруженості у реальні дії. Разом із тим в українському суспільстві виявляється більша схильність до тих проявів соціальної організації, які не вимагають власне організаційних чи колективних зусиль. Іншими словами, чим складнішими є заходи соціальної самоорганізації за мірою організаційних чи колективних зусиль, тим менше вони поширені в українському суспільстві.

✪ **Олександр Рахманов** (Інститут соціології НАН України) продовжив аналіз суспільно-політичної динаміки за умов пандемії з викладу результатів свого дослідження щодо того, чи вплинула пандемія на поширеність патерналістських та авторитарних настроїв серед українців. Він зауважив, що попри зміни у повсякденному житті громадян, зумовлені пандемією коронавірусу, у 2020 році суттєвого зростання патерналістських та авторитарних настроїв серед населення не спостерігалось. Водночас в оцінках зусиль влади щодо боротьби з поширенням вірусу виявилось, що поміж респондентів, які критично оцінюють такі зусилля, дещо більше “авторитаристів”. Зокрема, серед тих, хто погодився, що влада робить все, що може, виявилось 52,6% “авторитаристів”, тоді як серед тих, хто вважає, що влада нічого не робить, частка “авторитаристів” зросла до 62,6%. Своєю чергою негативні оцінки зусиль влади у боротьбі з пандемією можуть спричиняти зростання авторитарних настроїв, особливо серед матеріально знедолених, людей старшого віку та з лівими політичними поглядами.

☛ **Наталія Костенко** (Інститут соціології НАН України) у своїй доповіді “Модифікація культурного в стані ‘етатизації біологічного’: ціннісні несумісності та цифрові втручання” окреслила широку соціокультурну проблематику, яка по-новому актуалізувалася за умов пандемії. Адже надзвичайні стани, біоризики, безумовно, уловлюються через особливі культурні частоти, проте радше не прямо дзеркально, а з відбивним відхиленням, у запізнюваному або спотворюваному ритмі. До очевидних реакцій в нашій реальності належать хіба що незадоволення батьків якістю дистанційного навчання школярів або обмеження креативних виробництв. Ситуація, що склалася, дає підстави говорити про особливі культурні та інформаційно-комунікативні порядки пандемії, в інтерпретації яких поряд із з’ясуванням їхніх онтологічних координат (скажімо, згортання доступного простору та проєціювання сьогодення на невизначений період, відчуття себе поза часом) і практик припинення дії сформованих норм та правил важливо дослідити: 1) флуктуації ціннісної ментальності різних категорій населення в умовах реалізації біополітики, що перевищує попередній досвід, ритми напруженості між цінностями “свободи”, “довіри” та “безпеки”; 2) динаміку сприйняття кіберзагроз у зв’язку з розширенням контактів з інформаційними джерелами, встановленням нових “режимів істини”, продукованих суспільним станом невизначеності; 3) зміни в культурній партиципації громадян, опанування мережевих комунікаційних практик та дистанційних форм участі у спільнотах як тимчасових компенсаторних заходів або як таких, що проєціюються на майбутнє.

☛ **Людмила Скокова** (Інститут соціології НАН України) продовжила обговорення соціокультурної тематики, звернувши увагу на зміни у культурних практиках повсякдення за умов коронавірусної кризи. Зокрема, переживання коронавірусної кризи супроводжується зменшенням відчуття безпеки в просторах дому та в інших рутинних місцях життєдіяльності, викликає суперечності із накладанням практик дистанційного навчання на звичний розпорядок життя в родині із дітьми та студентами. Дім символічно й у більшості випадків прагматично сприймається як найбільш безпечне місце, місце, де можна більш-менш вільно і захищено почуватися. Однак для частини населення цей стан речей похитнувся внаслідок коронавірусної пандемії. Інформація, що віруси можуть знаходитися на поверхнях, поради ретельно мити руки, обробляти санітаїзерами продукти та поверхні запровадили в побут частини людей ці санітарно-гігієнічні процедури. Разом із ними може з’являтися відчуття, що навіть своє помешкання і речі в ньому потенційно можуть нести загрозу. Так, за даними опитування КМІС, проведеного у серпні 2020 року, змінилися оцінки респондентами того, наскільки безпечно вони відчувають себе у своїй квартирі — відчуття небезпеки зросло з 12% у 2018-му до 23% у 2020-му. Переживання коронавірусної кризи в контексті повсякденної життєдіяльності громадян показують “місця” виникнення додаткових чинників соціальної та соціально-психологічної напруги, які додаються до переліку вже відомих турбот і соціальних негараздів населення країни.

📍 **Ірина Євдокимова** (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна) у своєму виступі презентувала проблематику соціальних наслідків COVID-19 для соціальної роботи. Соціологічну рефлексію впливу пандемії COVID-19 на соціальну роботу запропоновано здійснювати з використанням положень теорії суспільства ризику та теорії пандемій. Теорія суспільства ризику дає підстави розглядати COVID-19 як ризикогенний чинник для соціальної роботи. З погляду теорії пандемій, зокрема концепції еволюційних психологів, пандемія є важливим чинником розвитку соціальної роботи в напрямку формування захисних моделей “імунної поведінки”. Серед небажаних наслідків пандемії COVID-19 для соціальної роботи можна виокремити, наприклад, погіршення ситуації клієнтів соціальної роботи у зв’язку з неотриманням певних різновидів соціальних послуг в умовах карантину, формування почуття страху та психологічної напруги у соціальних працівників у зв’язку з необхідністю постійного контактування в умовах пандемії з великою кількістю клієнтів, зміну звичних способів безпосередньої комунікації соціальних працівників та клієнтів, припинення здійснення окремих соціальних проєктів з боку громадських організації та державних та комунальних соціальних служб тощо. Все це негативно позначається на якісних характеристиках професійної соціальної роботи та знижує її ефективність в суспільстві. Водночас у разі, якщо пандемія коронавірусу COVID-19 триватиме й далі досить довго, в межах професійної соціальної роботи можуть сформуватися певні моделі “імунної поведінки”, спрямовані на захист від пандемії COVID-19 у суб’єктів та клієнтів цієї професійної діяльності, що взагалі може привести до суттєвої трансформації інституту соціальної роботи в суспільстві.

📍 **Дмитро Савчук** (Дослідницька компанія Info Sapiens) у своїй доповіді презентував огляд результатів трьох загальнонаціональних опитувань, проведених дослідниками Info Sapiens у березні, липні та листопаді 2020 року, щодо впливу COVID-19 і пов’язаних з ним карантинних заходів на зайнятість і фінансове становище домогосподарств України. COVID-19 призвів до суттєвих і швидких змін в економічній ситуації населення України. Зокрема, за даними цих опитувань, у 2020-му суттєво зросла бідність населення: якщо в лютому 2020 року опитування фіксували частку людей, які вимушені економити на харчуванні, на рівні 8%, то в березні та липні ця частка зросла до 34% і 33% відповідно. У листопаді 2020 року спостерігалася тенденція до зменшення (28%), але цей показник може зрости в разі введення нових обмежувальних економічних заходів у рамках боротьби з COVID-19. Отримані дані опитувань дають підстави говорити про суттєве погіршення зайнятості та фінансового стану українців з березня 2020 року, доволі слабку адаптацію до умов карантину та неготовність до його посилення.

📍 **Ольга Іващенко** (Інститут соціології НАН України) продовжила тему щодо впливу COVID-19 на соціально-економічне становище українців. Вона проаналізувала соціально-економічний стан кризового соціуму в період пан-

демії COVID-19 з акцентом на зміні повсякденних практик споживання та зайнятості в термінах концепції соціальної стійкості в зіставленні з фінансовою кризою 2008–2009 років на підставі даних архіву соціального моніторингу Інституту соціології НАН України. З огляду на соціологічні дані восени 2020 року оцінки респондентами свого матеріального стану не зазнали помітних різких змін, хоча 72% опитаних серйозно були занепокоєні небезпекою ковідної епідемії. Подальші опитування, коли українці вже пройдуть випробування не лише фінансового чи економічного, а й психосоматичного та лікувального характеру, можуть дати відповіді щодо динаміки такої самооцінки. Було зазначено, що поточну кризову ситуацію, викликану пандемією, варто розглядати в термінах концепції соціальної стійкості¹. Ця концепція майже не розвивалася в пострадянській соціології, але поступово набирає дослідницької ваги. Соціальна стійкість — це здатність соціальних груп та спільнот відновлюватися чи позитивно відповідати на кризові виклики. Можна емпірично вивчати спроможність і готовність соціальної агенції проходити фази адаптування, додання проблем і партисипативності для забезпечення стійкості соціальної системи. На думку доповідачки, згортання певних видів споживання, скорочення коштів для прожиття, загроза життю не можуть тривати нескінченно, тому з часом їхнє місце заступатимуть інші соціальні практики виживання та інноваційного розвитку відповідно до необхідності збереження стійкості суспільства як соціальної системи.

✿ **Наталія Ломоносова** (Національний університет “Кієво-Могилянська академія”, Аналітичний центр «Cedos») у своїй доповіді “Надання соціальних послуг під час пандемії: між кризою і реформою” зосередила увагу на проблемах системи соціального захисту, яка зазнала значного навантаження внаслідок пандемії коронавірусу. У доповіді було окреслено виклики у цій царині, що загострилися за умов пандемії, передусім ті, що пов’язані з реформою соціальних послуг та децентралізацією. Особливу увагу доповідачка приділила проблемам, пов’язаним із наданням соціальних послуг. Зокрема, під час карантину виразно проявилася системна проблема соціальної політики держави, що полягає у досить вузькому розумінні вразливих груп. Відтак і в часи пандемії відсутнє адекватне комплексне уявлення про ті групи населення, які потребують додаткового захисту. Деякі міжнародні організації акцентують увагу на непевному становищі неформально зайнятих людей, мігрантів, молоді, яка тільки виходить на ринок праці, натомість додаткові заходи, що їх вживає українська держава, спрямовані передусім на “класичні” вразливі групи — пенсіонерів, малозабезпечених, багатодітні сім’ї, дітей-сиріт тощо. Не було запроваджено майже жодних заходів для підтримки жінок як уразливої групи. Відсутність системної політики щодо подолання бездомності так само призвела до браку спеціальних заходів для бездомних під час карантину. Доповідачка також окреслила можливі шляхи розв’язання проблем соціальної політики під час пандемії та в дов-

1 Hall, P. (2013). Introduction. In: P. Hall, M. Lamont (Eds.), *Social Resilience in the Neoliberal Era* (pp. 1–32). Cambridge: Cambridge University Press.

гостроковій перспективі. Зокрема, це належне фінансування територіальних центрів з боку держави, запровадження додаткових виплат на національному рівні для соціальних працівників, що доглядають за людьми вдома, та створення умов безпечного відвідування соціальних центрів для людей, що потребують послуг із соціальної адаптації, реабілітації, денного догляду, а також фінансування альтернативних варіантів надання послуг із соціальної адаптації.

Отримано 28.01.2021